
lenin és a kultúra kérdései

LUKÁCS GYÖRGY

1.

Maxim Gorkij Leninről írott emlékezéseiben azzal jellemzi az átlagos nyárspolgárt, hogy annak uralkodó életérzése: „ne zavarjatok abban, hogy úgy éljek, ahogy megszoktam”. Lenin pedig, teszi hozzá Gorkij, éppen az az ember volt, aki embertársait a legerélyesebben kényszerítette arra, hogy másként éljenek, mint ahogy addig megszokták. Leninnek ez az emberi életformákat gyökeresen átformáló energiája egyik legfőbb forrása annak a lángoló lelkesedésnek és izzó gyűlöletnek, amelyet tevékenysége kiváltott. Millió és millió munkás és paraszt saját élete döntő fordulataként élte át, hogy Lenin tanítása és tevékenysége elhárította életéből azokat az akadályokat, amelyek eddig ránehezedtek és lehetetlenné tették, hogy saját vágyai, igényei és képességei irányában éljen. Ugyanakkor nagyszámú, a kapitalista élet eltorzító hatásai következtében belsőleg nyomorékká vált nyárspolgár gyűlölettel gondolt arra az emberre, aki felszárította a cári Oroszország ama politikai és gazdasági, kulturális és morális mocsarait, amelyekben ők addig zavartalanul kuruttyoltak.

Gorkij megjegyzése ily módon élesen rávilágít Lenin hatásának egyik legfontosabb mozzanatára. Gorkij ugyanakkor helyesen kiemeli, hogy az ilyen hatás számos, társadalmilag igazán nagy ember élete munkáját jellemzi. Ez az általánosítás alkalmas arra, hogy Lenin egyéniségének és tevékenységének különleges, egyéni oldalait konkrétebben megvilágítsuk. Mert az emberi kultúra régebbi, nagy átalakítói a legtöbb esetben idealista prédikátorok, humanisták voltak. Gondoljunk Savonarolára, Rousseau-ra, Robespierre-re, Tolsztojra. Az emberi élet alakítása ezekenél „felülről” indult meg: a lélek, az erkölcs, a belső élet reformálása lett volna az az emeltyű, amelynek segítségével az emberiség külső életkörülményeit kellett volna sarkából kifordítani, újjáalakítani. Lenin módszere ennek szöges ellentéte.

Az ellentét már a stílusban is megnyilvánul. Az idealista prédikátorok

túlnyomó része hatalmas szónoki vagy költői pátozzsal fejezi ki mondanivalóját, a retorika lángjaival igyekszik a lelkeket az új életért vívandó harcra fellobbantani. Lenin stílusa: tagadása minden retorikának. Ez a stílus a frázis kíméletlen gyűlöletéből indul ki. Lenin egész hatalmas élete művében nincs egyetlen mondat sem, amely a közkeletű értelemben akárcsak patetikus is volna; csak az egész életmunkának, mint egésznek, van magával ragadó, nagyvonalú pátosza. És ez a frázismentes stílus sohasem fejez ki úgynevezett fennkölt tartalmakat; fennkölt kifejezések Leninnél mindig ironikus idézőjelben állanak, még akkor is, sőt akkor különösen, ha a — nagybetűvel írt — forradalomról, ha a patetikusan hangsúlyozott radikalizmusról van szó. Lenin élete munkájának javarészét prózai javaslatok, intézkedések, intézmények és ezeknek elméleti és gyakorlati megokolásai teszik ki.

Ennek a formának és ennek a tartalomnak szerves egysége mutat rá Lenin egyéni jellegzetességére, történelmi helyére, társadalomkutató és társadalomalakító mélységére. Lenin tevékenységének világnézeti alapja: a materialista filozófia humanizmusa. Ennek az új humanizmusnak legtipikusabb képviselője, legnagyobb alakja Lenin.

Nem mindenki előtt rögtön világos emez új humanizmus viszonya a régihez. Exponáljuk tehát a kérdést. Dosztojevszkij világnézetében talán a legtipikusabb idealista ellenpólusa Leninnek. Ha azonban ennek az idealista prédikátornak ábrázolt életmunkáját a maga egészében tekintjük, akkor mindenütt egy igen érdekes és Dosztojevszkij által is döntő jelentőségűnek értékelt morális problémára bukkanunk: a „hirtelen hőstett” problémájára. Ez a probléma röviden azt jelenti, hogy az emberekben fellobban ugyan lényük legmélyebb morális tartalmának élménye, lelkesedést, sőt tetté váló lelkesedést is ébreszt bennük — azonban az emberek nem képesek ebből a fellángolásukból, bár ez lényük lényegét, lelki életük legigazabb és egyúttal legegységibb tartalmát fejezi ki, további életvitelüknek színvonalát csinálni. A „hirtelen hőstett” után ismét visszasüllyednek régi életüknek objektíve és szubjektíve hazug, alacsonyabb színvonalára.

Mi van e mögött a Dosztojevszkij-féle morális kérdésfeltevés mögött? Kétségkívül, akár tudta ezt Dosztojevszkij maga, akár nem: az idealista gondolkodó, a prédikátor-költő önkritikai szkepszise az idealizmus hatályosságát illetően az életben, még a tiszta moralitásra absztrahált életben is. Tolsztoj „Karenin Anná”-jában megtaláljuk ennek a „hirtelen hőstett”-nek nagyszerű, pregnáns költői ábrázolását. Karenin el akar válni feleségétől, gyűlöli annak csábítóját. Anna halálosnak látszó megbetegedésekor a halál árnyéka ilyen „hirtelen hőstett”-et vált ki belőle, és az itt belőle kiáradó keresztényi megbocsátás pátosza magával ragadja Annát és Vronszkijt is. De ebből a látszólag gyökeres lelki átalakulásból mégsem jön új élet létre. Karenin mégis száraz és önző bürokrata marad, Anna vakon szerelmes nagyvilági dáma, Vronszkij könnyű fajsúlyú arisztokrata tiszt. A valóságos élet társadalmi ereje mindhármukat rövidesen lehúzza régi életszínvonalukra. Ezért beszélt Gorkij fiatalkori novelláiban, amelyek pedig egy egészen más társadalmi réteget, a társadalom kitzasztottjait, a mezítlábasokat ábrázolják, az olyan emberekről, akik lovagok ugyan, de csak egy órára.

Látjuk, Dosztojevszkij itt, mint igazi nagy író, tipikus esethez nyúlt hozzá. De a probléma tipikussága túlmutat a pusztán egyéni morálon.

A fellendülésnek és a prózába való lezuhanásnak vagy lecsúszásnak ez a fatálisnak látszó váltakozása a társadalom eddigi történetét is jellemzi. A nagy orosz írók által fent körvonalazott lélektani kérdés igen gyakran mint nagy társadalmi fellendülések szociálpszichológiai sorsa is mutatkozik. Gondoljunk csak a nagy francia forradalom 1793-as hőskorára, melyet oly hamar, alig egy évre rá, már a Thermidor követett.

Ez a szociálpszichológiai általánosítás az osztálytársadalmak és különösen a tökéletes társadalmi rend szerkezetéből adódik. Abból, hogy ezek a társadalmak az embereket nemcsak politikailag nyomják el, nemcsak gazdaságilag zsákmányolják ki, hanem az elnyomatás és a kizsákmányolás eme szerkezetének mélyreható következményei vannak az egyes emberek egyéni morális elnyomorodására is, igen fontos következmények adódnak mind az egyének, mind a tömegek társadalmi tevékenységére.

Az elmúlt század nagy írói világosan látták ezt a problémát is. Balzac egyszer mély szellemességgel jegyzi meg, hogy kora társadalmának emberei két csoportra oszthatók: vagy pénztárosok, vagy sikkasztók; tehát vagy hecsületes hülyék, vagy ügyes csirkefogók. Ahhoz, hogy valaki ilyen körülmények között normálisan tisztességes ember legyen, ahhoz — az esetek többségében — morális zseninek kellene lennie.

És itt felmerül minden gondolkodni tudó és a társadalom tényeivel szembenézni merő ember számára a kérdés: helyes-e, hogy ez így van? Lehet-e, kell-e ebbe beletörődni?

Ha a kultúrfilozófia síkján tesszük fel a kérdést, itt jutunk el Lenin alapvető kérdésfeltevéseihez. Itt értjük meg, mit jelent a kultúra kérdései számára a tudományos szocializmus, a történelmi materializmus módszere és annak konkrét válaszai a történelem konkrét problémáira. Röviden összefoglalva, ez a lenini válasz így hangzik: az élet *anyagi alapjait* kell megváltoztatni, hogy az ember maga *igazán tartósan, véglegesen* megváltozzék, hogy morális fellendülései — se egyénileg, se társadalmilag — ne fulladjanak bele Karenin-típusú tragikomédiákba.

Lenin ezt a problémát rendkívül sokoldalúan és mélyen gondolta végig. Amikor a szocializmus beteljesedéséről, az állam „elhalásáról” és ezzel kapcsolatban minden, az emberre nehezedő intézményes kényszer megszűnéséről beszélt, élesen kiemeli a „megszokás” alapvető jelentőségét. Lenin itt arra gondol, hogy, ha egyszer az emberek egész nemzedékeken át emberi körülmények között éltek, ha társadalmi, gazdasági, politikai stb. életükből eltűntek mindazok a körülmények, amelyek az osztálytársadalmakban az erkölcsi eltorzulásukat létrehozták, ha ilyen módon az emberek „megszokták” az emberhez méltó életet, akkor felszínre jönnek és a mindennapi élet hatékony mozgatóerőivé válnak az emberiség morális kultúrájának mindazon elemei és irányzatai, amelyeket az évezredek fejlődési harcok segítségével mint egyes csúcsteljesítményeket elért. Lenin tehát egyáltalában nem helyezkedik szembe az emberiség elért morális kultúrájának tetőpontjaival, ahogy azt a vulgáris leegyszerűsítők beállítani szokták; nem prédikál valami radikális új morált, amely százszázalékosan szakítana az emberiség eddig elért eredményeivel. Ellenkezőleg. Ezeket az eredményeket fontos és nagy örökségnek tekintti. Eltérése az eddigi nagy moralistáktól inkább abban áll, hogy új utat jelöl meg ezeknek az értékeknek általános és az egész

társadalomban hatékony megvalósítására. Ez az új út a társadalom anyagi szerkezetének gyökeres átalakítása, az elnyomatás, a kizsákmányolás, az osztálytagozódás intézményes megsemmisítése.

2.

Ilyen nézőpontok határozzák meg Lenin kritikáját a jelenkor kultúrájáról, beleértve ebbe a kultúrába a formális demokráciát is. Leninnél állhatatosabban senki sem küzdött az emberek felszabadulásáért, egyenlővé tételéért. De ő sohasem érte be a szabadság vagy az egyenlőség pusztá proklamálásával vagy akár jogi kodifikálásával. Azt kérdezte mindig: fennáll-e a társadalmi élet mindennapi valóságában a dolgozó nép többsége, a munkások és parasztok részére a *tényleges* lehetőség élni is a jogilag megadott szabadsággal vagy egyenlőséggel. Mert ha ez nem áll fenn, akkor a szabadság, az egyenlőség jogi kimondása: képmutatás. Képmutatás a sajtószabadság, ha olyanok a sajtótörvények, a gazdasági viszonyok stb., hogy a sajtószabadsággal csak olyan nagy tőke birtokában lehet igazán élni, amely a munkások, a parasztok egyesüléseinek nem állhat rendelkezésére. Képmutatás a gyülekezési szabadság, ha olyanok a társadalmi és gazdasági viszonyok, hogy a munkások és a parasztok nem bírhatnak megfelelő helyiségekkel, megfelelő szabad idővel ahhoz, hogy gyülekezési szabadságukat igazán felhasználhassák.

Ez az éles kritika, a tőkés társadalom formálisan demokratikus megjelenési formáival szemben, Leninnél mint a kapitalizmus és a szocializmus világtörténeti szembeállítását jelentkezik. De ha olyan nagy dialektikus gondolkodó művét, mint amilyen Lenin, elemezzük, a legnagyobb hiba volna merev általánosságoknál maradni. Lenin szemében a szocializmus nemcsak a társadalom gazdasági szerkezetének gyökeresen más, gyökeresen új fejlődési foka, szemben a tőkés termelési renddel, hanem egyúttal és elválaszthatatlanul a legfejlettebb demokrácia is.

Lenin materialista nézőpontja mindenekelőtt az emberek teljes felszabadításának követelését jelenti. Vagyis a szabadság követelése lenyúlik az ember fizikai létébe, azoknak a gazdasági és társadalmi előfeltételeknek megteremtéséig, amelyek a teljes szabadságot intézményesen létrehozzák és biztosítják. A szocializmus azért lehet a demokratikus fejlődés legmagasabb foka, a demokráciának legtökéletesebb formája, mert a teljes felszabadulás az emberi élet legfontosabb területén, a gazdasági élet, a munka területén van végig keresztülvéve, mert itt megszűnik az embernek az ember által való kizsákmányolása minden formájában, mind közvetlenül, mind közvetetten.

A lenini nézőpont továbbá jelenti az emberek *mindenoldalú* felszabadításának követelését. Lenin nem áll meg a politika kérdéseinél, hanem elmegy az emberek mindennapi életének összes kérdéséig.

Régi marxista hagyománya a kultúra megítélésének az, amit Lenin felvesz és úgy elméletben, mint gyakorlatban továbbfejleszt, hogy minden kultúra alapja az emberek szabad ideje; hogy tehát valamely kultúra jellegét az határozza meg, hogy valamely társadalomban melyik rétegnek és milyen feltételek között van szabad ideje. Amikor Marx a szocializmusról mint a „szabadság birodalmáról” beszélt, következetesen

hozzátette, hogy ennek a múlhatatlan előfeltétele a társadalmilag szükséges munkaidő csökkenése.

Ez az összefüggés szabad idő és kultúra között oly nyilvánvaló, hogy nem kerülhette el a komolyabb polgári gondolkodók figyelmét sem. Ámde itt, ahol egy ilyen alapvető ténymegállapításban látszólag közelednek egymáshoz, válik csak igazán nyilvánvalóvá a marxizmus és a modern idő reakciós bölcséletének áthidalhatatlan ellentéte. Nietzsche azok közé a gondolkodók közé tartozik, akik világosan felismerték a szabad idő és kultúra összefüggését. De milyen következtetéseket vont ő le ebből? Megállapította, hogy a rabszolgatársadalom jobban biztosította az uralkodó osztály feltétlen jogát egy szinte korlátlanul munkamentes életvitelre, mint a kapitalizmus. Ezért — a kapitalizmus helyenként szellemes kultúrkritikáján keresztül — azzal a követeléssel lép fel: jöjjön ismét létre olyan társadalmi rend, amely az abban uralkodó új „elit” számára a régi rabszolgatartó életfeltételeit biztosítja. Mondani sem kell, hogy ez a felfogás azután a dolgozó nép örökös rabszolgaságának követelését jelenti.

Míndez természetesen összefér a mai idők „legfennköltebb” idealizmusával. Azzal az idealizmussal, amely mélyen megveti a marxizmust, amiért a gazdasági lét átalakításának olyan döntő szerepet tulajdonít. De éppen az ilyen „fennkölt” idealistákkal szemben kell a legélesebben hangsúlyozni a materialista humanizmus igazát. Lenin ama marxista követelése, hogy a kizsákmányolás gazdasági alapjainak megszüntetése segítségével jöjjön létre a munkások és parasztok szabad ideje, jelent csak igazán új korszakot az emberiség kultúrfejlődésében. Mert itt és csak itt nyílik meg az ajtó *mindenki* számára, hogy a kultúra fejlődésébe, felépítésébe és elsajátításába, mint alkotó vagy mint feltevő, ténylegesen, aktívan bekapcsolódjék.

Az olyan elméleteknek, mint a Nietzscheé, alapgondolatuk a tömegek megvetése. Tévedés volna ezt a tömegellenes antidemokratikus irányzatot kizárólag a reakciós polgári gondolkodóknál keresni. Amikor a burzsoázia megszűnt forradalmi osztály lenni, amikor aktivitásának éle már nem az abszolutizmus és a hűbériség maradványainak lerombolására irányult, hanem abban foglalódott össze, hogy megvédje a tömegek felemelkedésével szemben a maga kiváltságos pozícióit, a liberalizmus ideológusainál szintén létrejött ez a tömegellenes irányzat. Nem lehet itt szándékunk ezeket a gondolkodókat még csak vázlatosan sem ismertetni. Csak röviden utalunk arra, hogy az utolsó évtizedekben még az úgynevezett baloldali polgári gondolkodóknál is mind gyakrabban lép fel az a felfogás, mintha a mai kultúra válságait a tömegek aktív bekapcsolódása a nemzeti életbe idézné elő. („Vermassung”: eltömegesedés, mondják az ilyen liberális filozófusok és szociológusok.)

Lenin a tömegek szerepét a jelen és a jövő kultúrájában illúziók nélkül tekinti. Viszonya a tömegek mai színvonalaéhoz minden inkább, mint kritikátlan dicsőítés. Ám minden konkrét bírálat mögött elevenen él benne az a mély meggyőződés, hogy nincsen normális ember, aki ne volna képes a kultúrához termékeny kapcsolatot találni. A kultúra lehetősége azonban Lenin számára ott kezdődik, ahol hozzáférhetőségének, elsajátításának *reális* alapjai mindenki számára le vannak rakva. Innen a szocializmus kultúrpolitikájának kezdeti extenzív jellege: először meg kell teremteni azokat a társadalmi és gazdasági alapokat, azokat a

— gyakran primitív — kulturális előfeltételeket, amelyek az eddig bezárt ajtót, a dolgozó tömegek és a kultúra között valóban kinyitják. Ezért Lenin a szocialista tanácsköztársaság kikiáltása után sohasem hirdetett távoli, utópikus célkitűzéseket. A lehető legegyszerűbb, legkézenfekvőbb feladatokra összpontosította az erőket, hogy az elmaradt, hűbérnileg elnyomott Oroszország nagy tömegeit lépésről lépésre a világos szocialista öntudat útjára vezesse. Leninnek ilyen intézkedései: állami és társadalmi akciók az analfabetizmus felszámolására, közép- és főiskolák a tehetséges munkások és parasztok számára stb. sokkal többet jelentettek, mint egyszerű közoktatási intézkedéseket: ezek az első lépések voltak a Szovjetunió népeiben rejlő, évezredek óta elnyomott, félrevezetett és eltorzított népi erők felszabadítására. Mindenütt mint alapvető elv jelentkezik Lenin politikájának utópiaellenes jellege. Nem arról van tehát szó, hogy a szocializmus rendeletekkel akarná eltörölni akár az önzést, akár a szűk specializálódást, arról sem, hogy pusztán propagandával vagy tisztán a szoros értelemben vett neveléssel igyekezze az embereket a szocialista ideálok szolgálatába állítani. A kérdés súlypontja inkább ott van, hogy a — szocialista módon tervszerűen szabályozott — társadalmi és gazdasági élet dinamikája nevelje az embereket igazi társadalmi lényekké és ezáltal valódi egyéniségekké.

Lenin kultúrstratégiája, mely mindezekben az intézkedésekben konkrét alakot ölt, fővonalában a szocializmus döntő céljaira irányul, arra, hogy évtizedek tervszerű és kitartó munkájának segítségével leküzdje az osztálytársadalmak társadalmi munkamegosztásának káros örökségét. Ennek a kultúrstratégiának tehát három nagy célja van: falu és város, fizikai és szellemi munka közötti különbség megszüntetése és a munka értelmességének, öncélúságának helyreállítása. Itt is elválaszthatatlannak mutatkozik gazdasági felépítés és kultúrforradalom. A falu elektrifikációja, a mezőgazdasági termelés masinizációja stb. közvetlenül tisztán gazdasági célt szolgál: a termelés fokozását. Azonban ez a fokozás nem vehető másként keresztül, mint a falu kulturális színvonalának szakadatlan emelkedése segítségével, mint a mezőgazdasági termelés folytonos közelítése révén a gyári produkció tervszerű, a természetten mindjobban uralkodó, a tudomány legújabb vívmányaira támaszkodó, a munkatársaktól tudományos képzettséget követelő elveihez. Ez a folyamat és a vele párhuzamosan lejátszódó átalakulás az ipari termelésben, mely egyrészt a természettudomány és a technika ismereteit mindig mélyebben viszi bele a munkásság legszélesebb rétegeibe, másrészt mindenkinben felébreszti a szociális felelősséget saját munkáját illetően, minden egyes szakaszban világossá tévén minden egyén számára, hogy az ő egyéni munkája hogyan kapcsolódik be az össztársadalmi tervbe, lépcsőfokot jelent mind a fizikai és szellemi munka különbségének megszüntetése irányában, mind abban, hogy az emberek mindinkább munkájukban keressék és találják meg életük értelmét.

Ennek a nagyvonalú kultúrstratégiának végső elméleti és emberi alapja messze visszanyúlik a múltba. A marxizmus itt csak teljesen tudatossá és a gyakorlatban alkalmazhatóvá tette a régi nagy demokrata követelést: a sokoldalú ember, a minden képességét harmonikusan kifejlesztő ember követelését.

A lenini kultúrpolitika ilyen módon egyfelől beteljesedése annak, amit az emberiség évezredek történetében annak legjobbjai mindig óhajtot-

tak. Másfelől azonban olyan kultúrfogalmat teremtf, elméletileg és gyakorlatilag, mely éles ellentétben áll a ma közkeletű polgári kultúrfelfogással. Évtizedek óta általánosan el van terjedve a nyugati értelmiségben az a felfogás, mintha kultúra és civilizáció egynással harcban állanának. Ezt a felfogást nem lehet — ha csak az imperialista kapitalizmust nézzük — teljesen helytelennek minősíteni. Ott csakugyan fennáll ez az ellentét, amennyiben a civilizáció, a technika, a modern termelés, sőt a modern tudomány vívmányai harci eszközeivé válhatnak a legsötétebb barbárságnak, a kultúra legkonokabb és legveszélyesebb tagadásának. Ezek a tények, amelyek a fasiszta hadviselésben, a fasiszta halálgyárakban érték el eddigi csúcspontjukat, érthetővé teszik a kultúra sorsáért aggódóknak civilizációellenes beállítását.

De az érthetőség még nem jelent objektív helyességet. Az objektíve helyes kérdésfeltevés ott kezdődik, ahol az ember nem áll meg a civilizáció mai dinamikájának leírásánál, nem fújja fel ezt a dinamikát a kultúra és civilizáció „örök érvényű” ellentétévé, hanem történelmi konkrétsággal azt kérdi: hogyan, kinek a kezében válhatnak a civilizáció erői kultúrellenesekké? De ez a kérdésfeltevés már a marxizmusé. És a felelet azt mondja, hogy a dolgozó nép tényleges hatalma a termelőerők felett az egyedüli biztosítéka ez ellentét feloldásának, kultúra és civilizáció újból való egyesülésének, egymást támogatásának. Ezt hozza létre legmagasabb fokon, mint a demokrácia legfejlettebb formája, a szocializmus.

Innen van, hogy a lenini kultúrfelfogás nem ismeri már kultúra és civilizáció polgári ellentétességét, hogy itt elméletben és gyakorlatban egybeforrnak kultúra és civilizáció, hogy összefonódott egységük alkotja az új szocialista kultúra fogalmát.

3.

Lenin egész életében halálos ellensége volt minden utópizmusnak. A szocializmust szerinte azokkal az emberekkel kell felépíteni, akik vannak, akiket a kapitalizmus elrontott. Ahogy a marxizmus értelmében az ember fejlődése elején saját munkája révén lett állatból emberré, úgy most, a világtörténet legnagyobb fordulata alatt és után, saját társadalmi munkájával fogja leküzdeni mindazokat az eltorzító hatásokat, amelyeket egész lényébe az évezredek osztálytársadalmi fejlődés belenevelt. Csak utópisták hihetik, hogy lehet *előzetesen* kinevelni egy olyan embercsoportot, mely aztán többi embertársát súrlódások nélkül átvezeti az új életbe. Lenin, Marxszal együtt, tagadja az emberiség ilyen két részre osztását, nevelőkre és neveltekre.

Ha azonban Lenin ismételten kihangsúlyozza, hogy az imperialista kapitalizmus romboló hatásai az egész társadalmat áthatják, úgy ez nem jelenti azt, mintha azt hinné, hogy ez a hatás minden osztályban egyformán nyilvánul meg. Lenin a társadalom szocialista átalakulását az egész nép öntevékenysége gyümölcsének tekinti, de egyúttal azt is hangsúlyozza, hogy ez az átalakulás lehetetlen a munkásosztály vezetőszerpé nélkül. Miért éppen a munkásosztálynak jut ez a vezetőszerp?

Lenin válasza igen egyszerű. Negatív: mert a társadalom minden osztálya közül a munkásság van legkevésbé összenöve a kapitalizmus embereltorzító irányzataival, amelyek elsősorban a kizsákmányolásból

nőnek ki; mert a munkásság osztályérdekeinek következetes végiggondolása túlmutat minden szűken értelmezett osztályszemponton: az osztálytudatos munkás tisztában van azzal, hogy csak az egész társadalom felszabadítása szabadíthatja fel a munkásságot is. Pozitíve: mert a kapitalista nagyüzem éppen a proletariátusban termelte ki a megszületendő új ember csiráit, az új emberét, aki tudatosan társadalmilag él, cselekszik és gondolkodik; mert a nagyüzemi proletariátus létének talajából nőnek ki az új szocialista erkölcs legfontosabb tulajdonságai: az eleven közösségérzet, az együttműködés szükségességének érzése, a szolidaritás.

Ezeknek a lelki tényeknek felismerésében nem Lenin volt az egyetlen. Ezek a lelki tények a mai életben annyira szembeszökőek, hogy nem lehet a kultúra sorsával foglalkozni anélkül, hogy őket tekintetbe ne vesszük. És igen sokan vannak, akik a munkásosztály e tulajdonságaiban látják a kivetítő utat a kultúra mai válságából.

Azonban Lenin felfogása e kérdéssel messze eltér az átlagos, a közkeletű felfogásoktól. Egyrészt rendületlenül hirdeti, hogy egyedül a munkásosztály (és azon belül a legtudatosabb munkásokból álló forradalmi párt) van hivatva a szocialista átalakulást vezetni — és e tekintetben nem ismer semmi kompromisszumot. Másrészt ugyanakkor élesen szembeszáll azokkal, akik, különösen az orosz forradalom győzelme óta, a munkás helyzetének, a kapitalista kultúra problematikájának felismeréséből szűk és egyoldalú következtetéseket vonnak le.

Lenin értelmében mindenekelőtt meg kell határozni a munkásság vezetőszerkepe mellett létrejövő új kultúrának viszonyát az úgynevezett „munkáskultúrához” (proletkult). Sokan vannak, akik a „munkáskultúra” nevében mereven tagadják az eddigi kultúrát, elzárkóznak az eddigi kultúreredményektől, és kizárólag a munkás létéből és ideológiájából akarják elővarázsolni a „munkáskultúrát”. Lenin egész életén át hevesen elutasított minden ilyenfajta „ouvrier-izmust”. Már az orosz munkásmozgalom fejlődése kezdetén voltak olyan irányzatok, amelyek a munkáspárt egész szervezeti és eszmei felépítését a munkáséletből spontánul kinövő „tisztá” munkásideológiára akarták alapítani. Lenin szerint a spontaneitás csak kiindulási pontja lehet a munkásság osztályharcainak, még tisztán gazdasági téren is. Szerinte a tudatos, az igazi, az egész társadalomra kiterjedő forradalmi világnézetet *kívülről* kellett belevinni a munkásmozgalomba. Ez a „kívül” az összkultúra progresszív fejlődését, e fejlődés döntő eredményeit jelenti, melyeket minden munkásnak el kell sajátítania, ha öntudatos forradalmár akar lenni. Nem véletlenül beszél Lenin a marxizmus három forrásáról: az angol klaszszikus ökonómiáról, a francia utópikus szocializmusról és a Németországban kifejlődött dialektikus módszerről. A proletariátus forradalmi világnézete Lenin szerint sokkal több annál, mint ami a munkás pusztán létéből spontánul kinő.

Ez a megállapítás tartalmilag azt jelenti, hogy a munkásosztály forradalmi világnézete nem szűkíthető le a tőkés és munkás egyszerű ellentétére, hanem átfogja az egész társadalom fejlődésének összes problémáit. Ha pedig Lenin így tesszük fel a kérdést, akkor világos, hogy az öntudatos munkásság forradalmi világnézete nem úgy jön létre, hogy a munkásság kikapcsolja magát a társadalom eddig elért kultúrfejlődéséből. Csak szakadatlan kölcsönhatásban ezzel a kultúrfejlődéssel, ennek eredményeit kritizálva, feldolgozva, továbbfejlesztve juthat a proletari-

átus és főleg annak legtudatosabb része arra a fejlettségi fokra, hogy betöltse a maga nagy történeti hivatását. Ennek a hivatottságnak végcélja: önmaga dialektikus túlhaladása. Ha az osztályok megsemmisültek, ha a kizsákmányolás megszűnt, ha a termelési eszközök társadalmiakká váltak, ha a falu és város, fizikai és szellemi munka különbségét a társadalmi fejlődés meghaladta, ha a munka értelmessége, öncélúsága, örömet hozó volta mindenki számára el van érve, akkor szocialista kultúra jött létre, már nem „munkáskultúra”.

Lenin eme felfogása a kultúra fejlődéséről határozza meg a kultúrforradalom stratégiai és taktikai kérdéseit is. Nevezetesen forradalom és reform, lassú haladás kérdését. Amíg arról van szó, hogy az igazi népuralom létrejőjön, hogy ledöntessenek a valódi demokrácia akadályai, addig szükségképpen a forradalmi módszer áll előtérben. Lenin egész fejlődéelmélete mélyreható elemzésekkel igazolja, mennyire a dolgozó nép érdekében áll az elavult társadalmi keretek forradalmi lebontása. Így nagy elmeélel és óriási anyagismerettel bizonyítja, hogy a tőkés termelés idején az agrárátalakulásnak két útja van: az egyik elsöpri útjából a hűbériség összes maradványait, a másik abból áll, hogy azok sokáig megmaradnak, részben lassan lebontódnak, részben pedig lassan átnőnek a tőkés jellegű parasztkizsákmányolásba. És Lenin eme tudományos kutatásának az az eredménye, hogy az utóbbi út a dolgozó parasztságnak mérhetetlenül nagyobb nyomorával és szenvedéseivel jár együtt, mint az első, noha mindkettő — tisztán ökonómiaileg nézve — ugyanahhoz az eredményhez vezet: a tőkés termelés győzelméhez a mezőgazdaságban. A forradalom ilyenét lelkes igenlése Leninnél tehát nem szubjektív motívumokból ered, hanem ellenkezőleg, a gazdasági fejlődés konkrét törvényszerűségeinek konkrét felismeréséből, párosulva azzal a lángoló együttérzéssel, amely Lenin szívében a dolgozó nép, a munkások és parasztek iránt élt.

A forradalom kivívott győzelme azonban már a reformok jelentőségét tolja az előtérbe, a kivívott pozíciók esetleg lassú, de mindenképpen rendszeres kiépítését; „inkább kevesebbet, de jobban”: ezt hangsúlyozta Lenin szüntelenül, mint a szocialista építés alapelvét. Ez azután azt is jelenti, amiről már előzőleg más összefüggésben beszéltünk, hogy Lenin mindig az alapoknál kezdi építeni a házat, hogy a kezdődő szocialista kultúrának szélességébe menő, extenzív jellege van.

Ez a reformmunka csak akkor lehet jó, ha tervszerű. A Lenin-féle „kevés” sohasem véletlenül kiragadott egyes jelenség. Leninnél — hogy egyik kedvenc képét használjuk — jelenti azt a bizonyos láncszemet, amelyet meg kell ragadnunk, hogy az egész láncot kezünkben tartsuk, hogy ez egy láncszem megragadása segítségével tovább tudjunk haladni a fejlődés számára szükségszerű távolabbi, magasabb fokozatokra.

A reformmunka tervszerűsége jelenti a munkásosztály és a pártba szervezett legöntudatosabb munkások vezető szerepét avégből, hogy a legfejlettebb demokráciában, az osztály nélküli társadalmat építő proletárdiktatúrában ne legyen többé — az osztálytársadalom értelmében vett — proletariátus sem. És ez a vezetés egyszersmind belátása annak, hogy ezt az építőmunkát csak az egész dolgozó nép, munkásság, parasztság és haladó értelmiség együttes erejével lehet elvégezni; hogy ennek az építő- és átépítőmunkának elvégzésére semmi körülmények között nem elegendő még a legfejlettebb munkásosztály, még a legkitűnőbb

munkáspárt magában álló ereje sem. A munkásosztály vezető szerepe tehát éppen abban nyilvánul meg, hogy aktivizálja, politizálja, társadalmassítsa azokat a rétegeket, amelyek az osztálytársadalmak idejében ilyen aktivitásra, ilyen tudatosan társadalmi jellegű cselekvésre nem voltak képesek. Innen van a munkásosztály uralma alatt a haladó értelmiség bevonása a szocialista építés munkájába, annak tiszteletbentartása, sőt a munkásosztály stratégiája meghatározta útvonalon belül, vezető szerepe is. Ugyanakkor a munkásosztály vezető szerepe a kultúrforradalomban abban is megnyilvánul, hogy segít új értelmiséget teremteni, hogy fokozza széles dolgozó tömegek kultúrigényeit, kultúrköveteléseit és egyúttal gondoskodni igyekszik e követelések kielégítéséről. Ha az előbb azt mondtuk, hogy Lenin értelmében a szocializmus házának építését az alapok lerakásával kellett kezdeni, úgy ez távolról sem jelenti a lentről való építés kizárólagosságát, amint a kezdődő szocialista kultúra szükségszerű szélessége és extenzitása egyáltalán nem zárja ki csúcsteljesítmények létrejöttét és megbecsülését. A szocialista társadalom mélyen demokratikus jellege éppen abban nyilvánul meg, hogy benne egyszerre és egymást kiegészítve lehetséges az ilyen kultúr munka fentről és lentről, hogy ez a két irányzat találkozik a szélességbe menésnek új minőségében, mélységbe való átcsapásában.

4.

Ezek a szempontok határozzák meg a régi és a jelen kultúra átértékelését. Az úgynevezett „proletárkultúra” hívei elvből elvették a polgári kultúrát, az osztálytársadalmakét. Programjuk az volt, hogy a munkásosztály uralma „radikálisan új” kultúrát, tudományt és művészetet teremtsen. A gyakorlatban ez — nem véletlenül, hanem belső szükségszerűséggel — az imperialista korszak eszmeileg és művésziileg dekadens áramlatának kritika nélküli átvételét jelentette. Az oroszországi „proletárkultúra” híveinek tudományos világnézete a machizmuson alapult, művészetük az akkor Nyugaton divatos futurizmus és expreszszionizmus másolása, a legjobb esetben immanens továbbfejlesztése volt.

Lenin a leghatározottabban elutasította ezt az egész irányzatot. A marxizmus ereje, szerinte, éppen abban nyilvánul meg, hogy felvett és kritikailag feldolgozott minden progresszív irányzatot az emberiség több évezredes fejlődéséből. Magától értetődik, hogy ennél a felvételnél és feldolgozásnál Lenin a kritika fontosságát nagyon aláhúzta. Mert hiszen a világkultúra fejlődése az osztálytársadalmakban mindig és mindenütt haladás és reakció harca volt. Az imperialista kapitalizmus hivatalos kultúrája folyton fokozódó mértékben mutatja a reakciós kiválasztást, a reakciós irányzatok előtérbe tolását, a történelmi múlt reakciós meghamisítását. Lenin pozitív viszonya az osztálytársadalmak haladó szellemű kulturális örökségéhez tehát magában foglalja ennek az örökségnek, úgy ahogy azt a jelen kultúrájában kapjuk, alapos revízióját. Ez a revízió feltételezi a haladás és reakció harcának helyes felismerését és értékelését; a reakció irtogatását gyűlöletét, a progresszív hagyományok szeretetteljes és belátó, bár nem kritikátlan ápolását, ha kell, felfedezését, támogatását és propagálását. Ez a szempont Oroszországban kíméletlen harcot jelentett a cárizmus és a hűbériség minden hagyománya ellen. A másik oldalon elismerését azoknak a nagy progresszív irányza-

toknak, amelyek a cári zsarnokság alatt, különösen a XIX. században hatalmas erővel fejlődtek. Jelenti tehát elsősorban a nagy orosz realista irodalom kultuszát Puszkintól napjainkig.

Ennek a lenini kultúrkritikának termékenyítő hatása a legvilágosabban látszik abban a sajátos sorsban, mely a marxizmusnak Oroszországban — és eddig csak ott — osztályrészül jutott. Az orosz marxizmus, mint marxizmus, természetesen a külföldről jött „behozatali cikk” volt. Ma már szerves része az orosz kultúra progresszív hagyományainak. Ebben döntő szerepe van Lenin munkásságának. Lenin nemcsak világméretben Marx és Engels legnagyobb követője és kongeniális továbbfejlesztője, hanem egyúttal mélyen össze van forrva az orosz forradalmi demokrácia igazán magasrendű képviselőinek gondolatvilágával. Ezért Lenin győzelemre jutott világnézetének és tetteinek perspektívájából világossá válik, hogy az orosz forradalmi demokrácia legnagyobbjai, Hercen és Bjelinszkij, Csernisevszkij és Dobroljubov — objektíve, világtörténeti nézőpontról tekintve — előfutárai a dialektikus materializmusnak. Valamennyien, éppen úgy, mint maga Marx, a hegeli dialektika felbomlási folyamatába kapcsolódtak be; valamennyien a hegeli dialektikus módszert igyekeztek megőszíteni a benne rejlő idealista és konzervatív elemektől. A dialektika a forradalom algebrája, mondotta Hercen.

Így minden belemagyarázás nélkül látható, hogy ezek a nagy forradalmi demokrata gondolkozók Hegeltől Marx felé voltak útban és objektíve előfutárai lehettek a dialektikus materializmus világnézetének. Hogyha most már Lenin ezt a világnézetet az orosz élet, az Oroszországban esedékes forradalom összes jelenségeire a legjobb orosz forradalmi hagyományok értelmében alkalmazta, úgy orosz talajba ültette bele annak szerves progresszív forradalmi kultúra hagyományába, megtermékenyítette és szervesen továbbfejlesztette azokat.

Ennek a tettek kulturális nagyságát akkor tudjuk csak igazán mérlegelni, ha a marxista világnézet emez orosz sorsát összehasonlítjuk azazal a szereppel, mely Marxnak hazájában, Németországban kijutott. Marx világnézete szervesen nőtt ki a legjobb német haladó hagyományok talajából: Lessing, Goethe és Heine éppen úgy ősei az ő világnézetének, mint Kant, Fichte és Hegel. És ennek ellenére, eddig még sohasem vált a német kultúra szerves és termékeny alkatrészévé.

Nem véletlen tehát az emberiség haladó fejlődése csúcspontjainak, a klasszikus kultúrának szenvedélyes tisztelete Leninnél. Nem véletlen és nem privát ügy, nem egyéni izlés kérdése. Ha Lenin az orosz kultúra fejlődésében legelsősorban Puszkint, Csernisevszkijt és Tolsztojt emeli ki, akkor nemcsak mély és igazságos értékeléseket ad, hanem a szocialista kultúra fejlődésére rendkívül aktuálisakat is. Itt ismét csak néhány jellemző és kiemelkedő példára utalhatunk Lenin gazdag életművéből: Tolsztoj új értékelésére; a hegeli logika mély bírálatára és hasznosítására; a nagy utópisták szövetkezeti álmainak aktualizálására.

Lenin Tolsztojban, akit a jobboldali polgárság misztikusnak, a baloldali az orosz arisztokrácia költőjének fogott fel, felismerte az orosz parasztmozgalmak fejlődésének költői tükrözését, az „első parasztot” az orosz irodalomban, egy új szakasz megindítóját a világirodalomban. A hegeli logika átdolgozásában és bírálatában Lenin felismerte azokat a jelenkor életébe belenyúló, igazán dialektikus elemeit a világképnek, ame-

lyeknek kritikus tudatossá tétele teszi csak igazán hatékony, mindent átfogó világnézetűvé a marxizmust. Aki Hegel logikáját nem tanulmányozta át, az, Lenin szerint, nem érti meg Marx *Tőkéjét* sem. Végül az utópisták elemzésénél Lenin kimutatja, hogy azok szövetkezeti álmai, amelyek értéktelenek, sőt félrevezetőek voltak a kapitalizmus uralma idején (félrevezetőek, mert elvezették a munkásság egy részét a sikeres osztályharc útjáról), azonnal nagyszabású konstruktív valóságokká váltak, amikor a dolgozó nép a hatalom birtokában van, amikor módjában áll a gazdaságot egészben vagy részben megszervezni.

Az ilyen értékelések nem elszigetelt, zseniális ötletek, hanem Lenin módszerének szükségszerű következményei. Beszélünk már arról, hogy Lenin kultúrkritikája a haladás és a reakció harcát vizsgálja a történelem fejlődésében, hogy aztán a materialista világnézettel együtt járó pártosság alapján állást foglaljon a kultúra haladó irányzatai mellett. Ámde a haladás és reakció harca az osztálytársadalom egyes nagy emberein belül, ezeknek a nagy embereknek lelkében, világnézetében, műveiben is dúl. Lenin (polémikusan Plechanov ellen) kifejti a maga múltat bíráló módszerét: úgy bírálni, úgy megsemmisíteni a reakciós tendenciákat, hogy a nagy alkotások haladó, pozitív oldalai érvényre jussanak, hogy éppen ebből az éles bírálatból pontosan megértsük, miért korszakalkotó gondolkodó Hegel, vagy korszakalkotó realista Tolsztoj.

Ezt a bírálati módszert Lenin a jelenkor ideológiai válságának elemzésében is alkalmazza. Persze itt a kritika hangja még élesebb, mint a múlt jelenségeivel szemben, mert az aktuális veszély, a forradalmárok ideológiai félrevezetése nagyobb. Mégis ezekben a bírálatokban szintén érvényesül mindenütt a pozitív, a haladó elem. Amikor Lenin kora fizikájának ismeretelméletét, az úgynevezett fizikai idealizmust megsemmisítő bírálattal illette, egyszersmind kimutatta, hogy ez az idealizmus, bármilyen értéktelen és reakciós legyen is az ismeretelmélet területén, a fizika továbbfejlődéséből, haladó irányzathoz fakadt, és ez pozitívumot, haladást eredményezhet a bölcsélet terén is: arra készíti a marxistákat, hogy az anyag elavult, mechanikus meghatározását elvessek, hogy arról új, dialektikus, materialisztikus meghatározást adjanak. Az éles, a megsemmisítő ismeretelméleti bírálaton keresztül a dialektikát új feladatok elé állítja, és ezzel pozitív irányba csap át.

1946. január